

Јелена Вукоичић

РАТ И ДРЖАВА – ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА И НАЦИОНАЛНО УЈЕДИЊЕЊЕ У САВРЕМЕНОЈ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ

Сажетак

Историјски развој српске политичке мисли био је под снажним утицајем ратова и окупација који су обележили велики део историје Срба. Највећи део своје савремене историје, од пада средњовековне Србије у 15. веку, српски народ провео је под окупацијом коју су пратили дискриминација, неправда и насиље. Без обзира на изузетно тешке услове у којима су вековима живели, Срби су успели у томе да сачувају свој национални идентитет и сећање на слободну државу, што им је у великој мери помогло када су почетком 19. века подигли устанак. У готово непрекидном низу ратова у 19. и првој половини 20. века Срби су покушавали да се ослободе окупаторске власти и уједине свој народ који је живео у различитим државама. Несрећне историјске околности под чијим је утицајем српски народ, подељен између великих царстава, живео вековима обликовале су српску националну идеологију у складу са идејама ослободилачке борбе, националног уједињења и обнове средњовековне српске државе. Темел српске политичке мисли постале су управо идеје ослободилачког рата и националног уједињења

које су суштински биле водиле националне политике у 19. и 20. веку.

Кључне речи: српска политичка мисао, рат, држава, ослободилачка борба, национално уједињење, српски национални идентитет/идеологија.

УВОД

Историјски развој српског националног идентитета, политичке мисли и државе био је, без икакве сумње, под великим утицајем ратова, насиља и страних окупација, и огромне жртве, које су Срби подносили у својој историји, временом су добиле митске пропорције у националној идеологији, исто као и борба за слободу, независност и поновно успостављање средњовековне државе, некада вођена са реалним шансама за успех, много чешће започињана из чистог очаја и унапред осуђена на пропаст. Без обзира на све историјске специфичности и нијансе, једна чињеница остаје неоспорна – у својој дугој и бурној историји одлукама које су доносили у тешким и судбоносним моментима, а које су се углавном тичале ступања у ратове за ослобађање од страних окупација и обнављање сопствене државе, Срби су показали да су „бројчано мали народ са менталитетом великог“.¹ То да су ове одлуке, у готово свим случајевима, доводиле до катастрофалних последица по сам народ и његове територије, како у самим ратовима, тако и у мирнодопским периодима који су услеђивали након њих, такође представља неоспорну историјску чињеницу која српску „историјску судбину“ доводи у раван са неколицином посебно тешких и трагичних историја малих народа, којих нема много у бројној светској породици нација.

Највећи део своје савремене историје, од краја 14. па до почетка 20. века, српски народ провео је под окупацијама које су биле обележене дискриминацијом, репресијом и бруталним насиљем. Кулминација српског страдања достигнута

1 Др Константин Никифоров, „Мјесто и улога Дејтонског споразума на постјугословенском простору“, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2005, стр. 225-226.

је у првој половини 20. века, у којој су Срби два пута за редом, у оба светска рата, постали жртве стравичних геноцидних кампања фашистичких снага.

Несрећне историјске околности под чијим је утицајем српски народ, подељен између великих царстава, вековима трпео дискриминацију, неправду и насиље обликовале су српску националну идеологију у складу са идејама ослободилачке борбе, националног уједињења и обнове средњовековне српске државе. Српска политичка мисао, настала у вихору рата, темељила се на горућој жељи читавог народа за слободом, независношћу и јединством, које су, у непрекидном низу ратова у 19. и 20. веку, храбром и пожртвованом борбом Срби упорно покушавали да досегну. Култ борбе за слободу и спремности на жртву временом је постео стожер националне идеологије, што се управо доказало у бројним устанцима и ратовима које је српски народ водио у својој новијој историји. Сви оружани сукоби у којима су Срби учествовали, од отоманских освајања па до савременог периода, имали су национално-ослободилачки и револуционарни карактер, и управо те карактеристике постаће кључни део српске националне идеологије, идентитета и политичке мисли.

РАТ, НАЦИЈА И ДРЖАВА

Рат представља један од највећих друштвених феномена чији је непосредан и историјски утицај на нацију, државу и друштво немерљив. Ова врста политичког насиља има кључну улогу у историји већине нација и националних држава, али и у неким другим елементима њиховог идентитета, као што су култура, традиција, митови и легенде. „Материјал“ од којег су сачињене нације и њихов идентитет заправо се, у великој мери, састоји од многобројних, историјских и савремених, ратова за одбрану, освајање, ослобођење, независност и слободу. Ратом су, кроз читаву историју људског рода, подједнако стваране и уништаване етничке и националне заједнице, државе и читаве цивилизације. Велики број некада моћних земаља и култура нестао је у ратном вихору, али су и многи „нови“ народи настали управо из њега. Рат, стога, често представља

мотор изградње нација, исто колико има директну улогу у њиховој деструкцији.²

Као што се може тврдити да су нације, у одређеној мери, продукти ратова, велики број постојећих држава такође представља директне резултате ратова вођених за њихову независност. Како примећује Норберт Елајас (*Norbert Elias*), „националне државе стваране су ратовима и због ратова“.³ У многим деловима света ову тврдњу могуће је доказати у реалности. Ретке су државе које нису настале „у крви“ и које се у својој историји нису бориле за освајање нових територија или браниле од других освајача. За своју садашњу позицију и просперитет, најмоћније и најбогатије земље савременог света, у великој мери, имају да „захвале“ ратовима које су водиле (и добиле) у својој историји. С обзиром на ту чињеницу, није зачуђујуће то што се ратна сећања често користе од стране политичких елита у циљу мобилизације становништва за подршку одређеном режиму или националном пројекту.⁴

Непосредна и историјска моћ насиља и рата у улози катализатора великих друштвених промена неупоредива је у односу на било који други феномен. Својим бруталним системом елиминације, кроз читаву историју човечанства, рат је имао одлучујућу улогу у друштвеној и историјској селекцији људске цивилизације. Некада велике, моћне и утицајне државе и народи нестајали су у тренуцима када више нису могли да се одупру нападима својих, војно надмоћнијих непријатеља, без обзира на евентуалну супериорност своје културе или друштвене организације.

Рат, стога, представља јединствени друштвени феномен који је кроз историју имао моћ да ствара и уништава државе, народе и читаве цивилизације, елиминишући „слабе“ и отварајући пут „јаким“. У читавом овом процесу његов

2 Јелена Вукоичић, *Историја, рат и идентитет Срба у Републици Српској*, Чигоја штампа, Београд, 2015, стр. 28.

3 Norbert Elias, *Die Gesellschaft der Individuen*, Suhrkamp Edition, Frankfurt, 1987, p. 276; овде цитирано према: Wolfgang Hoepken, “War, Memory and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia“, *East European Politics and Societies*, Vol. 13, No. 1, Winter, 1999.

4 Погледати: Јелена Вукоичић, „Историја, рат и национални идентитет“, *Политичка ревија*, бр. 1/2014, Институт за политичке студије, Београд, стр. 45-65.

утицај подједнако је досезао до свих нивоа и сегмената друштва; једино је претња ратом успевала да наведе милионе људи да својевољно ризикују своје животе у нади да ће тиме заштитити себе, своје породице и народ, али и „више циљеве“, односно државу, културу и религију којима припадају; рат је одувек, брже и интензивније од било чега другог, могао да усади осећај националне свести и систем вредности у појединце и читаве заједнице, који би после трајали вековима, али и да, у изненађујуће кратком периоду, ефективно уништи идентитете стваране током низа година или деценија.⁵

УЛОГА СРПСКИХ СТРАДАЊА У ПЕРИОДУ ОТОМАНСКЕ ВЛАСТИ У ОБЛИКОВАЊУ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СВЕСТИ

С обзиром на бројне ратове, окупације и жртве које су Срби у својој историји морали да поднесу, у српској историографији и јавном дискурсу посвећеном историји значајно место заузимају управо вишевековна страдања српског народа. Као што истиче Јован Рашковић, „страдање Срба било је правило историје. Једино што се Србима догађало од боја на Косову до данас било је велико страдање. Само је Божја правда спасила Србе од потпуног уништења, од потпуног брисања српског имена. У сваком вијеку су стотине хиљада, или милиони, најбољих међу Србима оданих својој вјери и нацији плаћали властитом главом. Шест вјекова је српски народ уништаван“.⁶ Према речима Остоје Ђукића, „ако се мало вратимо у историју нашег народа, постаће нам јасно да су неки чудни усуд и простори на којима смо живјели, геополитички положај, те остале околности нашег живљења условљавали честе ратове, буне, устанке, а кулминација свега је било петовјековно ропство под силама мрака и зла. Налазили смо се на путевима који су били у фокусу интересовања царевина, великих сила и њихових савеза, похлепних и дрских освајача који су хрлили на наше просторе, освајали наше државне творевине, рушили, палили, тјерали нас на сеобе, збјегове, претварали у робље, присиљавали

5 Јелена Вукоичић, *Историја, рат и идентитет Срба у Републици Српској*, Чигоја штампа, Београд, 2015, стр. 91-92.

6 Јован Рашковић, *Луда земља*, Акваријус, Београд, 1990, стр. 208-209.

нас да примамо туђу вјеру, расрбљавали и стварали од нас рају и слуге“.⁷

Најдужи период своје савремене историје српски народ провео је под окупацијом Отоманског царства. Сама дужина трајања отоманске власти у српским земљама, али и њена природа и догађаји који су је обележили, утицали су на то да овај период постане изузетно значајан за развој српског националног идентитета и српске политичке мисли. Тежак положај српске популације и терор који је српски народ трпео од стране турских окупатора у великој мери утицали су на обликовање његовог националног бића. Турска владавина, која се у свим српским земљама завршила тек у 20. веку, за собом је оставила друштво под јаким утицајем ратничке традиције и вредности, дубоко подељено по етничко-верским линијама.

У српској националној и историјској свести, отоманска владавина доживљава се као најмрачнији и најтежи период историје овог народа. С обзиром на то да су отомански освајачи уништили средњовековну српску државу, приморавајући њено становништво на вишевековни потчињени статус, генерални поглед на овај историјски период, турска освајања и власт, у српском јавном дискурсу испуњен је негативним емоцијама. Како наглашава Радован Самарцић, „Турци су запоседање појединих земаља најчешће почињали, као победници, покољима становништва, одвођењем у робље оних које би поштедела њихова сабља, пљачкањем и паљењем насеља, разарањем цркава или њиховим претварањем у цамије“.⁸

Књиге српских аутора из историје, али и других области, на тему отоманске власти, препуне су живописних описа суморних и трагичних живота Срба у времену турске владавине. Већина српских историјских истраживања концентрише се на политичку организацију Отоманског царства

7 Остоја Ђукић, „Морални аспекти Дејтонског мировног споразума“, у: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2005, стр. 611.

8 Радован Самарцић, „Српска православна црква у XVI и XVII веку“, у: *Историја српског народа III-2*, Радован Самарцић (ур.), Српска књижевна задруга, Београд, 2000, стр. 33.

које је, као и сва друга исламска друштва, било засновано на верским разликама, и у коме су Срби, као и сви други немуслиманци, имали статус зимија, односно грађана другог реда, који је био праћен великим бројем различитих ограничења и обавеза које су морали да испуне.

Генерално виђење улоге и утицаја Отоманског царства у земљама и животима српске популације, у српској историографији, може да се сумира речима историчара Димитрија Богдановића: „Турску власт српски народ није никада признао као вечну, никада није престајао да је мрзи и осећа као туђинску, насилничку, непријатељску. Ова се чињеница мора имати у виду ако треба разумети однос народа према стању створеном после коначног губитка независности, на Косову као и у другим областима широм српских земаља. Са Османлијама долазе Србима несреће, погибија, беда, потпуна обесправљеност и пљачка, без обзира на то да ли се ради о првом или другом периоду турске власти, о раздобљу успона и моћне, уређене османске администрације или о временима опадања и анархије. Извесна консолидација цркве, па чак и њен релативни напредак, после 1557, не би ни могли ни смели да засене истиниту слику ропства, посведочену у свим историјским изворима и задржану у свести српског народа. Не може се без тога разумети ослободилачка борба Срба, која у ствари континуирано траје све до коначног ослобођења од Турака 1912. године. Османлијска власт је уназадила српски народ: одузела му независност и слободу, лишила га државности, разбила му јединствено национално подручје, изменила цивилизацијски лик овог простора, доводећи у питање његов европски карактер. Турска је уништила српску аристократију, одузела народу најбољу децу (насилном регрутацијом за јаничаре – “данком у крви”), прекинула природно кретање српског народа ка модерном друштву, осиромашила му земљу, а привреду, која се чак и у полузависној Деспотовини налазила на линији успона, пресекла и упропастила својим пљачкашким друштвено-економским системом. Поврх свега тога, османлијска власт је почивала на закону дискриминације и апсолутне владавине ислама, са легалним могућностима да се у пракси спроводи насиље,

појединачно или масовно, као физичко уништење појединаца или читавих области.“⁹

У вековима које су морали да проведу под отоманском окупацијом, Срби су успели у томе да сачувају свој национални идентитет и успомену на средњовековну српску државу, великим делом захваљујући православној цркви и епиској поезији.¹⁰ Јуначке еписке песме, у највећој мери инспирисане бројним биткама које је српски народ водио у својој бурној историји, имале су кључну улогу у јачању и очувању осећања националног идентитета. У сиромашним и забаченим селима, од којих већина није имала ни цркве ни школе, управо је усмена еписка традиција очувала националну свест и идентитет код потлаченог и необразованог становништва. Приче о храбрости и отпору далеко надмоћнијем непријатељу, о борби и жртвовању за идеале слободе и државе, служиле су да олакшају свакодневне проблеме и патње, као и да оправдају немогућност ослобађања од окупаторске власти. Њихова најзначајнија улога, међутим, свакако лежи у сталном подстицању жеље за борбом за слободу и стварањем независне и уједињене српске државе сачињене од територија насељених српским народом. Чврсто веровање у неминовност поновног успостављања независне државе присутно је у овим песмама, без обзира на период у којем су настале; у српској епизи нема дефетизма.

Често освртање на патње и неправде, заједно са величањем чврсте решености за борбу упркос свим недаћама и спремности подношења незамисливих невоља за идеал слободе који је, реално, често био ван домашаја, може се наћи у великом броју историјских извора. Велики број историчара истиче да су се борбени дух и чврста решеност да се жртвују за слободу, показали као значајне карактеристике националне свести српског народа. Пишући о Србима који

9 Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Пројекат Растко – Грачаница, електронско издање, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/ (приступљено: 01. 06. 2015).

10 Више на тему српског националног идентитета видети у: Јован Базић, „Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2012, стр. 253-271; Сања Шуљагић, „Српски национални идентитет од средњовековне теодулије до разградње модерне државе Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014, стр. 1-24.

су живели у граничним регионима Отоманске империје, Душан Батаковић примећује да су у борби за опстанак они често улазили у војну службу Хабсбуршке монархије, или приступали ирегуларним ускочким јединицама у служби Венецијанаца. У сваком случају, углавном су против својих непријатеља водили герилски рат тако да је неопходност борбе – често жестоке и са великим последицама – постала значајан део српске политичке традиције. Ова борба ојачала је одлучност Срба да очувају свој етнички и религијски идентитет који се налазио под сталном претњом римске католичке цркве у Аустрији и Републици Венецији са једне, и ислама у Отоманском царству са друге стране.¹¹

Великим патњама које је српски народ вековима подносио под бруталном отоманском окупацијом коначно је почео да се назире крај почетком 19. века, након подизања Првог српског устанка. Српски национални образац који је садржао идеју ослобођења и обнове државе која је у 14. и 15. окупирана и чије су, готово све, институције уништене, и који је био присутан све време окупације, постао је државни циљ у време Карађорђевој Србије.¹² Према речима Владимира Стојанчевића, „морално-психолошко јединство Срба сељака које се ванредно одразило већ у првим данима устанка, готово да није познавало случајеве издвајања и дефетизма. Јасна социјално-ослободилачка идеја водила борбе против дахија давала је том јединству и основ за истицање политичког програма са захтевима и гаранцијама које би важиле за целу устаничку територију. Снажна историјска традиција, очувана народна свест и спонтана жеља за слободом, као и жив устанички и хајдучки дух у најширим слојевима српског народа...нису могли задуго остати пасивни пред окрутним поступцима дахијске власти и њиховог покушаја да потпуно загосподаре свим институцијама и манифестацијама народног живота“.¹³

11 Dusan T. Batakovic, *The Serbs of Bosnia and Herzegovina - History and Politics*, Dialogue, Paris, 1996, p. 38.

12 Борис Милосављевић, „Национални карактер, културни и политички образац“, *Национални интерес*, бр. 3/2013, Институт за политичке студије, Београд, стр. 201.

13 Владимир Стојанчевић, „Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839.“, у: *Историја српског народа V-I*, Владимир Стојанчевић (ур.), Српска књижевна задруга, Београд, стр. 87-88.

Без обзира на коначни исход ове велике српске побуне против Турака, може се слободно рећи да „највећа тековина Српске револуције јесте држава. Србија је васкрсла своју негдашњу државност у првим устаничким годинама, а најдаље до почетка 1807. године. Устаничка Србија осигурала је снагом сопственог оружја стварну независност и стекла статус „државе са пуном сувереношћу“;¹⁴ а идеја националног ослобођења у српској политичкој мисли, обликована у вековима отоманске окупације и претворена у политички програм у Првом српском устанку наставила је да дефинише и усмерава српску политику.

Како наводи Милош Кнежевић „очевидно, ма каква и ма колика била, српска држава најбоље је штитила српски народ у историјским потресима и ковитлацима. Без државе Срби су били изложени разорном политичком вулунтаризму, милости и немилости оних чинилаца који су на српском етнонационалном простору успостављали своју моћ и власт. Одатле је ослободилачки порив народа/нације поистовећиван са етатизовањем, то јест одржављењем у облику српске националне државе. Тежња ка националном ослобађању и етатизовању током 19. и 20. века била је битан састојак остварења националног интереса Срба на плану историјског решења српског питања“.¹⁵

НАЦИОНАЛНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА МИСАО У НОВИЈОЈ СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ

Готово непрекидан низ ратова које су Срби водили у 19. и првој половини 20. века довољно говори о одлучности народа да се бори и жртвује уколико би постојала било каква шанса за супротстављање непријатељу. Рат и револуција постали су интегрални део српске политичке мисли која је као свој циљ увек постављала уједињење српског народа и обнављање српске државности. Срби су користили сваку, па и најмању шансу, да започну ратове против Турака што је имало катастрофалне демографске и материјалне после-

14 Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, Јефимија, Крагујевац, 2003, стр. 55.

15 Милош Кнежевић, „Ослобођење, слобода и држава: Размишљање о могућим приступима суштини српског питања“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/ 2013, стр. 15-16.

дице по народ и државу. Неке битке и ратови су добијени, неки изгубљени, али једна чињеница остаје неоспорна – српски народ се, у својим напорима да се ослободи окупаторске власти и обнови своју државност, борио против далеко бројнијих и, у сваком могућем смислу, надмоћнијих непријатеља, најчешће без савезника и углавном без значајније помоћи са стране. Српска држава, у 19. и 20. веку, ослобођена је и обновљена готово искључиво пожртвованом борбом српског народа. Како истиче велики српски политички лидер Никола Пашић, „народ српски подигао је сам српску државу, подигао је крвљу, трудом у умењем својим и она носи на себи печат њеног творца“.¹⁶

У тешким, често апокалиптичким историјским околностима, однесене су неке од највећих српских победа, али је и плаћена огромна цена у људским жртвама и материјалним разарањима. На овим основама обликовала се и српска национална идеологија и политичка мисао, као историјски сведок српских страдања, пораза и победа. Темелј српске политичке мисли је управо идеја ослободилачког рата која је суштински била водиља националне политике у 19. и 20. веку. Праведност идеје национално-ослободилачке борбе, али и чињеницу да српски народ, у својој новијој историји, никада није планирао и водио освајачке, већ искључиво ослободилачке ратове, често су са поносом истицали велики српски политички лидери и идеолози. Тако Никола Пашић, у једном скупштинском излагању, наводи да државе, у складу са својом спољном политиком, могу да се поделе на два типа: „Први тип представљају државе које нису на путу ослобађања свог, већ потчињавања других народа. Оне заступају само “државну идеју”. Други тип су државе које теже ослобађању и уједињењу нације, ван постојећих граница, као заступнице “идеје народности”. Типичан представник прве врсте је Аустро-Угарска, а друге Србија“.¹⁷ На сличан начин, Владимир Јовановић, иначе либерал и пацифиста, у чијим

16 Никола Пашић, *Слога Србо-Хрвата*, др Ђорђе Станковић (пр.), Време књиге, Београд, 1995, стр. 137.

17 Стенографске белешке Скупштине Србије, 1880-1881. г., стр. 711-712; овде цитирано према: Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије – Београд и Правни факултет – Бања Лука, Београд, 2003, стр. 481.

делима се често наилази на осуде агресије и насиља, подржава ослободилачки рат српског народа, као једини начин постизања универзалног идеала слободе. Према његовом мишљењу, „инсистирање великих “бајонетима” на придржавању одредби наметнутих међународних уговора никада није успело да одржи мале у стању вечите послушности. Осећање неправде рађа бунт и немир јер где “јачи гњечи и глоби слабијега, ту и мира бити не може“.¹⁸ Ослободилачки рат, истиче Јовановић, као неминовни пут ослобођења и уједињења српског народа није и не сме бити предмет пацифистичких осуда: „Па кад сваки човек има право да се брани, и силом, своју личност, своју слободу и сопственост, онда и више људи имају право удружити се, сложити се и саставити обшту снагу за правилну такву одбрану“.¹⁹ Идеал слободе, као циљ ослободилачког рата, доживљава се као највећа вредност у српској политичкој мисли. Како наглашава Јовановић „снажна је крвна веза која привлачи сродна племена у народ, и сродне народе у расу: али је још јача свеза мисли и убеђења, ума и савести узајамних потреба и интереса, свеза што све људе зближава у уједињава као синове обште отаџбине: *слобода*.“²⁰

Срби су 19. век дочекали јако далеко од свог идеала слободе, под окупацијом, етнички разбијени, политички обесправљени, економски осиромашени и демографски истрпљени. Према речима Драгана Симеуновића „Срби су као народ били историјски разбијени, разуђени на веома великом простору који су премрежили и други народи. Требало их је и ослободити и ујединити. Пре тога ни време дуго није радило за Србе који су полако нестајали као хомоген народ једне вере и једне територије. У турском царству су се исламизирали или из њега исељавали, а у хабсбуршко десељавали и у њему католичили“.²¹ На сличан начин Радош Љушић примећује да је, „српски народ, почетком 19. века,

18 Владимир Јовановић, *За слободу и народ*, Платонова штампарија, Нови Сад, 1868, стр. 42.

19 Ибидем.

20 Ибидем, стр. 53.

21 Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије – Београд и Правни факултет – Бања Лука, Београд, 2003, стр. 41.

ако је хтео да мисли о свом опстанку, морао...да схвати да му је положај био сувише забрињавајући. Срби у Београдском пашалуку били су доведени до стања истребљења, до најниже тачке на којој може да се нађе један народ. Није било боље ни у другим провинцијама Турске. Нимало похвално за један народ. Он се ту тргао и кренуо у борбу за слободу. Уколико је народ више трпео, а бол био јачи, патња дубља, утолико је његов бунт био снажнији, а ослобађајућа снага експлозивнија. У овом процепу, пада и васкрса, у том судбоносном тренутку за српски народ, избија из дубине српског понора лик Карађорђа Петровића и постаје оличење борбе за слободу и људско достојанство. У томе је његова величина, на којој почива целокупна наша историја 19. и 20. века“.²²

Како историја, тако и српска политичка и државотворна мисао почива на величанственој и самопожртвованој борби српског народа против далеко надмоћнијег Отоманског царства, започетој 1804. године. Први српски устанак, односно Српска револуција, означила је велику прекретницу у српској историји и утемељила савремену српску политичку мисао, њене основне идеје и циљеве. Како истиче идеолог српског социјалистичког покрета 19. века, Светозар Марковић, „један од најпретежнијих преврата у умном развоју српског народа што га је донела прва српска револуција без сумње је она револуционарна мисао покорене раје: *мисао да створи српску народну државу која би обухватила цео српски народ*“.²³ Та мисао, наводи Марковић „изнесена је после пропасти српске први пут српском револуцијом. Она раја која је крила пушке кад је ага покрај ње пролазио, газила блато да само Турчин прође по суву, та раја замишља да обнови своју српску државу и уништи турско царство у Европи“.²⁴

Иако из периода Првог и Другог устанка нема сачуваних планова о ослобођењу и уједињењу Срба, таквих замишља је свакако било, што је видљиво како из акција устаничке војске, тако и из писама њихових власти. Карађорђеви и

22 Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, Јефимија, Крагујевац, 2003, стр. 53-55.

23 Светозар Марковић, *Српске обмане, Србија на истоку*, БИГЗ, Београд, 1973, стр. 73.

24 Ибидем.

устанички погледи су, наводи Радош Љушић, „били упрти према Босни и Херцеговини, Црној Гори и Старој Србији. И војне акције биле су усмерене у том правцу. Устаници су више пута прелазили Дрину, спојили се са црногорском војском 1809, допирали до Косова, а према неким непровереним подацима пробили се до Вардара и Скопља. Кретање устаника са заставом у руци био је сигуран путоказ будуће српске државе. Идеја ослобођења носила је у себи идеју уједињења“.²⁵ Устанички национални и државотворни програм представљен је у писму Карађорђа и Савета, упућеном 16. априла 1806. године митрополиту Петру I. Из писма се јасно види устаничко уверење у то да би ратна победа довела до уједињења српског народа. Након предлога о савезу између српске и црногорске војске, вожд и Савет излажу и свој план ослобађања Босне и Херцеговине који би водио свесрпском уједињењу: „Да нам с војском што се скорије може на помоћ нађете и да такија с леђа отуда на Босну ударите, да дижемо све што се честитим крстом крсти, да устане и Босна и Херцеговина на общчеје свију Сербља избавленије, и да побједимо невјерну нама и цару нашему Босну и да живимо заједно и уједно како што нам бог заповједа, који је у нас једну исту сербску крв улио и једним нас благочестијем просвјетио, тако да живимо и да будемо једна браћа, једно тјело, једно серце и једна душа и љубезни сограджани“, али под руским покровитељством.“²⁶

Иако је Први српски устанак завршен поразом српске војске, након готово деценије ратовања, национална и ослободилачка мисао којом су се од самог почетка водили Карађорђе и његови устаници, наставила је да живи у српском народу и његовој политичкој елити. Кроз читав 19. век Срби су покушавали да се ослободе отоманских окова и обнове своју средњовековну државу, улазећи у ратове са Турцима и онда када уопште није било реалних шанси за успех и победу, као што је то био рат 1876. године. Након подизања Босанско-херцеговачког устанка, 1875, Србија улази у рат на страни устаника, упркос врло неповољним међу-

25 Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, Јефимија, Крагујевац, 2003, стр. 55-56.

26 Ибид., стр. 56.

народним околностима и неспремности војске и државе за један такав подухват. Како примећује Радош Љушић „била је заиста неопходна кураж да малена и сиромашна Кнежевина, са непуних милион и по становника, дипломатски и финансијски неприпремљена, уђе у рат са моћном Турском, која је бројала више од четрдесет милиона људи“.²⁷ Своје залагање за рат, у околностима врло неповољним по српску државу, Јован Ристић у скупштини је образлагао регионалном позицијом Србије као стожера ослобођења српског народа. Према његовим речима, без обзира на противљење великих сила рату против Турске, Србија не сме да остане по страни, јер „ако остане пасиван гледалац словенских устанака...губи свој положај на истоку, одриче се своје мисије, постаје предмет подсмеха свему словенском свету“.²⁸ Ристић указује на то да велики политички циљеви подразумевају и велике ризике, и да је Босанско-херцеговачки устанак напосто одредио почетак ослободилачке мисије Србије која као држава мора да буде достојна свог народа и схвати да „има тренутака када народне државе морају ући у своје задатке одважно, поверивши своју судбину промислу Божјем“.²⁹ Важност српске ослободилачке мисије је толика да, чак и ако држава изгуби, добиће народ, с обзиром на то да ће „у сваком случају ствар народна бити унапређена“.³⁰

Након пораза који је претрпела у рату против Турске, 1876. године, Србији је требало више од тридесет пет година да се коначно у потпуности ослободи отоманске власти, али је ослободилачка мисија све време наставила да буде приоритет српске политике. Иако је међу водећим политичким идеолозима било и „дипломата“ и „револуци-

27 Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 162.

28 Јован Ристић, „Српски конзервативци: Одбрана и критика“, у: *Полемика Јована Ристића и српских конзервативаца 1877. године*, Чедомир Попов (пр.), Завод уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 42.

29 Радомир Д. Лукић, „Јован Ристић и српско национално питање 1878. године“, *Зборник САНУ, Живот и рад Јована Ристића*, стр. 52; овде цитирано према: Драган Симеуновић, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије – Београд и Правни факултет – Бања Лука, Београд, 2003, стр. 243.

30 Исто.

онара“, идеја ослободилачког рата све време представљала је кључни део српске политичке и државотворне традиције. Од Првог српског устанка па до Првог светског рата сви српски политички лидери и идеолози су или планирали или водили ратове за ослобођење и независност српске државе; сви политички и државни програми заснивали су се, између осталог, и на, мање или више извесној, ратној опцији, с обзиром на чињеницу да је земља била окупирана, а чак и када је Србија коначно постала независна, уједињење матице са осталим територијама насељеним српским становништвом било је тешко изводљиво мирним путем. Тешку, наизглед, безизлазну ситуацију у којој се српски народ налазио током највећег дела овог периода, из које је тражио излаз и на којој се и утемељила српска национална и политичка идеологија, сликовито дочаравају речи једног од најпознатијих српских политичара и идеолога тог времена Владимира Јовановића: „Наше народно тело је живо распето – на четири стране. Шуме варварских бајонета и планине дипломатских интрига растрзавају удове народне. Куд се окренемо, видимо пред собом *силе* – сурењиве на господарење над робовима. Непријатељске стреле лете и одкуд се ненадамо, лете противу свега што се наше назвало: противу спомена славне прошлости, противу братинских обичаја и слободњачких нарави, противу јуначког духа и старинских демократијских установа, противу простоте укуса и чистоте душе, противу поштовања себе и уздања у човечанска права, противу сопствености имена и материнства језика, противу независности ума и отворености срца, противу здравог суђења и поштеног осећања – једном речи, противу сваке унутрашње вредности Србина, вредности која Србина у очима човештва подиже, која србском друштву достојанство даје и будућност ујамчава“.³¹

Како истиче Радош Љушић „државе настају и нестају у ратовима, ретке су државе створене за зеленим столом. Ратови су пратили развој српске државности, од њеног настанка

31 Владимир Јовановић, *За слободу и народ*, Платонова штампарија, Нови Сад, 1868, стр. 22.

до њеног нестанка. Скоро половина њеног државноправног периода протекло је у рату (1804-1815, 1831-1832) – тад је настала вазална држава Србија. У другом периоду Србија је водила два краткотрајна рата против Турске (1876-1878) – тад је стекла независност...После краткотрајног рата са Бугарском (1885), Србија је водила Први балкански рат са Турском (1912), Други балкански рат са Бугарском (1913) и учествовала у Првом светском рату (1914-1918) против Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске³².

Идеја решавања националног питања револуцијом, рушењем окупаторске власти и изградњом своје националне државе ударила је печат савременој националној и политичкој мисли у Србији, као и у другим земљама насељеним српским становништвом. Прихватајући ову идеју, Срби и њихови лидери прихватили су и њене, по народ и државу, често катастрофалне последице – револуција и рат траже жртве, и то не појединаца него читавог народа. Када се посматрају бројни примери из ратова које су Срби водили у 19. и првој половини 20. века, може се видети до које је мере народ био спреман на борбу до самоуништења; Срби су своје ратове за ослобођење добили, при томе ослобађајући и друге народе бивше Југославије, али су своје победе платили милионима жртава, што су губици од којих нација никада није могла до краја да се опорави. Огромне жртве, међутим, на крају нису допринеле ни обнови средњовековне српске државе нити коначном решењу српског националног питања, што су били највећи српски национални и политички циљеви; године 1918, српска идеја и српска држава доживеле су пораз и уступиле су место југословенској идеји и југословенској државној заједници у коју ће Срби, победници оба Балканска рата и Првог светског рата, утопити своју, крваво стечену слободу и државност.

32 Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, стр. 250.

Литература

- Базић, Јован, „Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2012.
- Batakovic, Dusan T., *The Serbs of Bosnia and Herzegovina - History and Politics*, Dialogue, Paris, 1996.
- Богдановић, Димитрије, *Књига о Косову*, Пројекат Растко – Грачаница, електронско издање, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/ (приступљено: 01.06.2015.).
- Вукоичић, Јелена, *Историја, рат и идентитет Срба у Републици Српској*, Чигоја штампа, Београд, 2015.
- Вукоичић, Јелена, „Историја, рат и национални идентитет“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014.
- Ђукић, Остоја, „Морални аспекти Дејтонског мировног споразума“, у зборнику: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2005.
- Јовановић, Владимир, *За слободу и народ*, Платонова штампарија, Нови Сад, 1868.
- Кнежевић, Милош „Ослобођење, слобода и држава: Размишљање о могућим приступима суштини српског питања“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2013.
- Љушић, Радош, *Књига о Начертанију*, Јефимија, Крагујевац, 2003.
- Љушић, Радош, *Српска државност 19. века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Марковић, Светозар, *Српске обмане, Србија на истоку*, БИГЗ, Београд, 1973.
- Милосављевић, Борис, „Национални карактер, културни и политички образац“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2013.

- Никифоров, Константин, „Мјесто и улога Дејтонског споразума на постјугословенском простору“, у зборнику: *Република Српска – Десет година Дејтонског мировног споразума*, Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, 2005.
- Пашић, Никола, *Слога Србо-Хрвата*, др Ђорђе Станковић (пр.), Време књиге, Београд, 1995.
- Рашковић, Јован, *Луда земља*, Акваријус, Београд, 1990.
- Ристић, Јован, „Српски конзервативци: Одбрана и критика“, у: *Полемика Јована Ристића и српских конзервативаца 1877. године*, Чедомир Попов (пр.), Завод уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Самарџић, Радован, „Српска православна црква у XVI и XVII веку“, у: *Историја српског народа III-2*, Радован Самарџић (ур.), Српска књижевна задруга, Београд, 2000.
- Симеуновић, Драган, *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије – Београд и Правни факултет – Бања Лука, Београд, 2003.
- Стојанчевић, Владимир, „Српска национална револуција и обнова државе од краја XVIII века до 1839.“, у: *Историја српског народа V-I*, Владимир Стојанчевић (ур.), Српска књижевна задруга, Београд.
- Ноеркен, Wolfgang, “War, Memory and Education in a Fragmented Society: The Case of Yugoslavia”, *East European Politics and Societies*, Vol. 13, No. 1, Winter, 1999.
- Шуљагић, Сања, „Српски национални идентитет од средњовековне теодулије до разградње модерне државе Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014.

Jelena Vukoicic

*WAR AND STATE – LIBERATION STRUGGLE AND
NATIONAL UNIFICATION IN THE CONTEMPORARY
HISTORY OF SERBIAN POLITICAL THOUGHT*

Resume

The historical development of the Serbian national identity, political thought and state had been greatly influenced by wars, violence and foreign occupations, and huge sacrifices that Serbs had made in their history had, in time, acquired mythical proportions in the national ideology, together with the fight for freedom, independence and reestablishment of the medieval state. The biggest part of their contemporary history, from the end of the 14th century until the beginning of the 20th, Serbian people had spent under the occupations marked by discrimination, repression and brutal violence. The culmination of the Serbian suffering was reached in the first half of the 20th century, in which Serbs had, twice in a row, in both world wars, become the victims of horrific genocidal campaigns of fascist forces. Difficult historical circumstances under the influence of which Serbs had suffered discrimination, injustice and violence for centuries, had shaped national ideology in accordance with the ideas of the liberation struggle, national unification and the renewal of the mediaeval Serbian state. Serbian political thought, created in the whirlwind of war, was based on the burning desire of the whole nation for freedom, independence and unity, that Serbs had been trying to reach with an unbroken string of wars in the 19th and 20th century. War and revolution had become integral parts of Serbian political thought whose goal always was the unification of Serbian people and the restoration of Serbian statehood. Although there were both “diplomats” and “revolutionaries” among Serbian political ideologues, the idea of liberation war represents the crucial part of Serbian political state tradition. From the First Serbian Uprising to the First World War all

Serbian political leaders and ideologues had either planned or waged wars for the liberation and independence of Serbian state; all political programs included a war option, because of the fact that the country was occupied, and even when Serbia become independent, unification of the motherland with the rest of the territories inhabited by Serbian people was hardly possible in a peaceful way. At the end of their liberation path Serbs had won all of their wars, liberating along the way all the other peoples of ex-Yugoslavia, but they had paid for their victories with millions of victims, which are losses that the nation was never able to recover from. However, huge sacrifices, at the end, did not lead to the renewal of the medieval Serbian state, which was the greatest national and political goal; in the year 1918, Serbian idea and Serbian state were defeated by Yugoslavian idea and Yugoslavian state into the which Serbs, the winners of both Balkan wars and the First World War, had drowned their freedom and statehood.

Keywords: Serbian political thought, war, state, liberation struggle, national unification, Serbian national identity/ideology.

Овај рад је примљен 5. децембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. јануара 2016. године.